

HÜMANİZM*

Çev: Nesrin KALE**

Felsefi ve edebî bir düşünce (kavram) olan hümanizm İtalya'da 14. Y. Yılım ikinci yarısında ortaya çıkıp modern kültürün önemli bir unsuru olarak Avrupa'nın diğer şehirlerine de yayılmıştır. Hümanizm insanın değerini kabul eden; onu herşeyin ölçütü olarak tanımlayan, insanın doğasını, yetilerini ölçüsünü (sınırlarını) ya da ilgilerini konu edinen bir felsefedir.

Hümanizm, insanın tarih ve doğa dünyasına yeniden katıldığı ve bu açıdan yorumlandığı Rönesans döneminin (Rönesans düşünürlerinin) temel kavramı olmuştur. Bu terimin kaynağı, Cicero ve Varro'nun yaşadığı Latin dünyasında insanın eğitimi anlamında kullanılan 'Humanitas' terimidir, bu terimin Yunancadaki karşılığı ise 'paideia' (ἡ παιδεία) dır. O dönemde bu eğitim, liberal dallardan (konulardan) oluşup insanı diğer hayvanlardan ayıran bir etkinlik anlamını taşıyordu (Aulus Gellius 'Noctes Atticae' XIII, 17).

Hümanistler, Klasik dönemde ortaya çıkan ama Ortaçağ'da ortadan kalkan 'insan'; 'ruhun yeniden doğuşu' gibi kavramları gündeme getirip bunlara canlılık kazandırmışlar, ayrıca, özgür ruh kavramı da, insana doğal ve tarihsel yaşamda kendine yetme; bu olguları belirleme olanağı sağlayacak, 'ussal otonomi' yetisini (kavramını) ortaya çıkarmıştır.

Hümanizm, Klasik dönemden esinlenmekle birlikte geçmişin aynı şekildeki tekrarı değildir; Klasik dönemde ortaya çıkan, Ortaçağda yok olan insansal yetilerin; güçlerin geliştirildiği ve bu düşüncelere yeni yorumların getirildiği bir felsefedir. Başka deyişle hümanistler Ortaçağ mirasını reddederler ve bunun yerine Klasik dünyayı kabul edip, önemserler ve onlara göre eğitilen insana en çok yakışan; onun özgürlüğünü sağlayan konular, (hümanist) insan bilimleri diye adlandırılan; tarih, etik, politika, şiir ve retorik (güzel söz söyleme sanatı)'dır.

* Nicola ABBAGNANO, Trans. Nino Langiulli, *HUMANISM*, The Encyclopedia of Philosophy, The Free Press, 1976. U.S.A.

** EPÖ-ESTT. Arş. Görevlisi.

Özgürlük

Hümanistlerin en çok önem verdikleri olgulardan biridir özgürlük, ama bu özgürlüğü insanın doğada ve toplumda gerçekleştirmesi gereklidir. Ortaçağı simgeleyen kilise, imparator ve feodalizm gibi kurumlar evrensel düzenin koruyucuları olarak kabul edilmişti, öyle ki, insanlar bunları sadece onaylamak zorundaydılar ve bu kurumlar üzerinde en ufak bir değişiklik bile yapamazlardı. Hümanistler o dönemde bu koruyucu kurumların oluşturduğu hiyerarşik düzenden tüm maddi ve tinsel nitelikleriyle insanın soyutlanmış olduğunu ileri sürerler.

Hümanizm, doğduğu şehir ve topluluklarda insanın ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak tersine ona engel olan bu geleneksel hiyerarşik düzenle savaşmış ve insanın dünyada kendi otonomisiyle yaşamını özgürce kurmasını sağlamayı amaçlamıştır. Gianozzo Manetti (1396-1459), Marsilio Ficino (1433-1499), Pico Della Mirandola (1463-1494), özgürlüğün yüceliğini, insanın yaşadığı dünyayı oluşturabilme yetilerinin mükemmelliğini gündeme getirmişlerdir. Pico herşeyden önce, insana olan bu inancını "insanın değerine ilişkin nutuk"unda (Oration On the Dignity of Man) Tanrı'ya söylediği (atfettiği) şu ünlü sözlerle dile getirir;

"Ademoğlu, sana ne önceden belirlenmiş bir konum, ne özel bir bakış ne de özel haklar verdim, sen bunlara karar ve seçiminle sahip olabilirsin. Dünya üstündeki varlıkların doğasına ilişkin varolan sınırlamalar benim kanunlarımın bir sonucudur. Verdiğim özgürlüğü, bir engelle kısıtlamaksızın kendi doğanı belirleyeceksin. Seni dünyanın merkezine koydum, öyle ki bu noktadan dünyadaki en iyi olanı görebilmelisin; seni ne dünyalı ne de öbür dünyalı, ne ölümlü ne de ölümsüz yarattım, özgür bir sanatçı gibi sen kendi biçimini kendin karar vererek ayırdedici özelliklerinle oluşturmalısın".

Aynı konu daha sonra Fransız hümanist Charles Boville'nin (Carolus Bovillus, 1473-C. 1553) 'De Sapiente' (Safiens) adlı eserinde işlenmiştir. Akıllı (bilge) bir insanın Prometheus ile karşılaştırıldığı bu eserde akıl bilgelik), insanın doğasını oluşturan güçlerden biridir; ve dünyada insanın kendi yaşamını kendisinin kurabileceğine dair büyük bir inanç-güven dile getirilir. Bu güven, aynı yüzyılda ve daha sonraki yıllarda İtalya dışında Michel de Montaigne (1533-1592), Pierre Charon (1541-1603) ve Francisco Sanchez (1552-1581) gibi düşünürlerin hümanist çerçevedeki Skeptik (Hristiyanlıktan şüphe eden) felsefeleriyle sürmüştür. İnsana duyulan bu güven, Ortaçağ zihniyetine karşı olan yeni bir hümanist doktrini ortaya çıkarmıştır.

Naturalizm

Naturalizm, insanı doğanın parçası olarak kabul ettiğine göre-naturalizm için bedeni, ihtiyaçları ve duyguları ile doğaya bağlayan özellikler insan için özel olup, o, bunlardan soyutlanamaz- bu felsefenin, hümanizmanın içinde (onun bir doktrini) olduğu söylenebilir.

Hümanistler, insanın ruhunu yüceltmişlerdir, çünkü özgürlük insan ruhunun gücüdür (yetisidir). Onlar bedeni ve bedenle ilgili olan olguları da unutmamışlar; değer olarak mutluluğa (hazza) verdikleri önem ve Ortaçağ sofuluğuna duydukları nefret, hümanistlerin insanın doğal yapısına (konumuna) verdikleri önemi açıkça göstermiştir. Lorenzo Valla'nın (1407-1457) 'De Voluptate' (Haz) adlı eseri bu değerlendirmenin yapıldığı önemli bir dökümandır. Bu diyalogun konusu, insan için tek iyinin; insan eylemlerinin tek amacının haz (zevk) olduğudur; düşünüre göre şehirleri düzenleyen kanunlarla topluluğun hazzına yönelik bir fayda amaçlanır ve her hükümetin aynı amaçla toplumu yönetmesi sağlanır. Değer de hazların toplamından başka bir şey değildir; haz veya fayda; tıp, şiir, hitabet, hukuk gibi insanı yaşarken mutlu eden liberal alanların da amacıdır. Lorenzo Valla, 'De Professione Religiosorum' adlı eserinde keşiş yaşamını (dinsel inzivayı) en yüce değer olarak veren her dini inkâr eder. Ona göre İsa'nın yaşamı yalnızca dinsel düzenin üyeleri; eylemlerini tanrıya adayanlar tarafından değil, ruhban sınıfının dışındakilerce de izlenmemelidir. Valla ile birlikte Coluccio Salutati (1331-1406), Gianozzo Manetti ve Poggio Bracciolini (1380-1459) gibi düşünürler ideal haline getirilen koyu sofuluğa (asceticisim) ve Tanrı'ya adanmış bir yaşama karşı çıkmışlardır.

Moral yaşam içinde hazza yer veren hümanistler, Ortaçağ'da dinsiz filozof olarak adlandırılan Yunanlı Epicuros'un düşüncelerini benimsemişlerdir. Onların gözünde Epicuros, insan aklının yaratıcısı, gerçek doğasıyla insanı gören (tanımlayan) bir filozoftur.

Hümanistler, insanın doğal yapısını onun sosyal ve siyasal özellikleriyle belirlerken aktif yaşamın daha 'aşağı' bir yaşam şeklinden, moral felsefenin de fizik ve metafizikten daha üstün olduğunu savunmuşlardır. Leonardo Bruni (c. 1370-1444), 'Isagogicon Moralis Disciplinae' adlı eserinde şu fikirleri ileri sürer; "alanımız olan Moral Felsefe (Etik), fiziküstü'dür; bu alanda insanın dışındaki şeyler gözardı edilir". Bu ifadeden hümanistlerin, Ortaçağ'ın haksız olarak ihmal ettiği insan yaşamı yerine, doğanın araştırılmasını tamamen yadsıdıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Matteo Palmieri'nin (1406-1475) 'Della vita Civile' ve Bartolomeo de Sacchi's (1421-1481)'nin 'De Optime Cive' adlı eserlerinde

de aynı düşünce vardır. Bruni, Aristoteles'in, 'Nikomakhos Etiği' ve 'Politika'sıyla ekonomi üzerine yazdığı eserlerini çevirmiştir. Hümanistlerin hemen hepsinde Aristoteles'in etiğine karşı çıkma eğilimi vardır. Bilgeliliğin eski çağdaki temsilcilerinden olan, Ortaçağ'da ise daha çok fizikçi ve metafizikçi yanı ile anılan Aristoteles, 'politik bir hayvan' olan insanın değeri ve değerlerini tanımlamış, sivil toplum biçimlerini ve şartlarını belirlemiştir. Hümanistlere göre Aristoteles'in felsefesinde, paranın toplumsal ve bireysel yaşamda çok önemli, değerli, zorunlu bir madde olması, insan doğasının göz ardı edildiği Ortaçağ'ın scfuluğunu etkilemiştir; (paraya -maddeye- olan duyarlık bu dönemin göstergesi olmuştur). Hümanizm, (pek çok yönden hümanist olan) Machiavelli'nin eserlerine kaynaklık yapmıştır. O, eserlerinde siyaseti, her türlü metafizik veya dinsel kabullerden arındırmış, siyasetteki kişilerin çeşitli koşullarda önyargısız davranması ve karar vermesi gerekliliğinin siyasal davranışın kuralı olduğunu ileri sürmüştür¹.

Tarihsel Perspektif

Hümanizmanın simgesi (parolası) olan 'eskiye-antik (Klasik) döneme-dönüş' düşüncesini hümanist bir kimsenin olaylara bakarken (tarihsel perspektifte) uygulaması çok önemlidir. Ortaçağ genel olarak Klasik kültürü öğrenmiş, bu kültürden yararlanmış ama bu kültür, Ortaçağ'da geçerli olan yargılara göre yorumlanmıştır. Olaylar, kişiler ve doktrinler Ortaçağ yazarları tarafından tam olarak ayırdeci özellikleriyle değerlendirilmemiş, bunlardan sadece o dönemde (Ortaçağ'da) yazarların yaygın olarak eserlerinde tartıştıkları değerler açısından yararlanılmıştır. Temeldeki düşünce bu olduğundan, O dönemde coğrafya ve kronoloji yararsız konular sınıfına sokulmuştur. Hümanizm, eskiye dönüş tarihsel perspektifini kullanırken her zaman olanı-gerçeği-değerlendirmeye çaba sarfetmiştir. Platon'cu ve Aristoteles'ciler ile Rönesans'taki diğer düşünürlerin ortak ilgileri 'gerçek' Platon'un ve 'gerçek' Aristoteles'in ne olduğunu keşfetmekti; çünkü bu Yunan filozoflarının asıl-özdüşünceleri Ortaçağ düşünürleri, din adamları, yöneticileri tarafından kamufle ve deform edilmişti. /Bu nedenle/ filoloji, hümanizm için çok önemliydi. Klasik dönemdeki etkili söz söyleme sanatının ve

¹ I Niccolo Machiavelli'nin (1469-1527), Siyasal düşüncelerinin odak noktası İtalyan birliğinin sağlanmasıdır. O, siyasal düşünce, dinsel düşünceyi ayırarak 'laikleştirirken' aynı zamanda her türlü önyargıyı bir kenara bırakmaya çalışarak, siyasal düşünceyi 'bilimselleştirme' girişiminde bulunmuştur. Bu nedenle Machiavelli günümüz siyasal biliminin kurucusu sayılır. (Alâeddin ŞENEL, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, A.Ü. S.B.F. Yay. Ankara, 1982, s. 390) (C.N.)

Ortaçağ'ın bozduğu (deforme ettiği) Klasik Yunan dilinin orijinal yapısını Hümanizm döneminde yeniden canlandırma girişiminde bulunuldu.

Yapılan değişikliklerin ve yanlışlıkların karşılaştırma yoluyla bulunmasıyla eserlerin gerçek (otantik) yapıları yeniden ortaya konmuş ve yazarların, filozofların yaşadıkları dönemin özelliklerinden hareketle de hümanizmanın Klasik dönemde kaynaklandığı temel düşüncelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz bu tarihsel restorasyon, eserlerin tümüne yönelik olmayıp eksiklikler içeriyordu. Hümanistler çok önemli gördükleri ve kurallarını belirledikleri bu tarihsel çalışmayı başlatarak, modern kültüre miras olarak bırakmışlardır. Zaman boyutunda ortaya çıkan bu tarihsel bakış açısı (perspektif) mekân (uzay) boyutunda Rönesans resminde optik (görsel) bakışa da yansımıştır; bu her iki boyutta (zaman ve mekân boyutlarında) objelerin birbirlerine göre hangi konumlarda olduklarını anlayarak herbirinin farklılıklarını-tekliklerini (bireysel-liklerini) -ortaya koymak esastır. İşte bu bakış açısıyla, yaşamını kendisi organize eden; otonom (bireysel) bir insan kavramı güdüme gelmiştir. Sonuçta, modern dünyanın benimseyip önem verdiği bu yeni insan imajı Rönesans hümanizmasıyla yeşertilmiştir.

Din

Yalnızca dine ve koyu din-sofuluğuna beslediği antipati hümanizmayı din karşıtı veya Hıristiyanlığa karşı nitelikte bir felsefe haline getirmemiştir. Bu felsefe, Ortaçağ'daki geleneksel Tanrı, takdir-i İlâhi, ruh, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlüğü kavramlarını tartışarak bunlar karşısında insanın değerini ve özgürlüğünü savunmuştur. Hümanizm bağlamındaki bu tartışmalar insana eylem olanağı açtığı için çok önemlidir. Eylemde bulunan ve yetileri olan böyle bir insan imajı dinsel alana rağmen korunmuştur, çünkü hümanistlerin dinsel tartışmaları iki ana konuda toplanıyordu; dinin toplumsal işlevi ve dinsel hoşgörü.

Dinin toplumsal işlevi konusunda, öbür dünya (cennet) ile bu dünya arasında bir benzerlik olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir. Cennetsel (büyük mutluluk veren) bir şehir, uygar toplum insanının idealiydi ve mümkün olduğunca böyle bir şehir yaratmaya çalışıyordu ve tabii sonuçta bu, dünyasal bir şehir oluyordu. Gianozzo Manetti 'De Dignitate et Excellentia Hominis' adlı eserinde Kutsal Kitap'da yalnızca dünya üstü mutluluklardan değil aynı zamanda dünyasal mutluluklardan da söz edildiğini ileri sürer. Manetti'ye göre din, insanın yaptığı işte, işindeki başarısında ve gelecekte alacağı ödüller için bir teminat-inanç-kay-

nağıydı. Manetti, Lorenzo, Valla ve diğer hümanistlere göre, dinin temel işlevi; toplumsal, politik ve diğer tüm edimlerinde insanı desteklemekti.

Hoşgörü

Hümanizmanın din ile ilgili görüşlerdeki temeldeki hareket noktası hoşgörüydü. 16. ve 17. yüzyıllardaki din savaşlarından sonra modern dünyanın benimseyip, önem verdiği kavramlardan biri haline gelen hoşgörü kavramı, tek bir doğruya indirgenemeyecek şekilde birbirinden farklı olan çeşitli dinlerin barış içinde birararada varolabilmesini sağlamıştır. Hümanistlere göre hoşgörülü tutum, insanların dinsel inanışlarının birlikteliğine olan inançlarından kaynaklanarak, evrensel bir dinsel barışın doğmasına yol açmıştır. Hümanistler, dinsel barışın asıl tanımının din ile felsefe arasındaki ilişkiden ortaya çıktığını ileri sürerler. Leonardo Bruni, “St. Paul, Platon’dan daha çok şey öğretir mi?” diye sorar. Kilise babalarına (rahiplere) göre, –ki bu düşüncüyü hümanistler de kabul ederler– Hıristiyanlıkta, akıllı; bilge olma düşüncesi vardır. Kitab-ı Mukaddes’te (İncil’de) insan ile –insan şekline girerek– dile gelen bu kavram (bilgelik) eski Yunan felsefesinde üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş, önemli bir kavramdır. Bu düşünceler Marsilio Ficino’nun ‘De Christiana Religione’ (1474) adlı eserinde daha açık bir şekilde tartışılmaktadır.

Pico della Mirandola, dünyadaki tüm dinlerin ve felsefelerin uzlaşacağı yeni bir (islâh edici) bir barışın temsilcisi (hatta peygamberi) olmuş ve ‘Oration on the Dignity of Man’ /Orijinal çevirisi; barışın ilâhisi (Hymn of Peace) / adlı eserinde Platonculuk ile Aristotelesçilik arasında; bu iki doktrin ve İlkçağ’ın diğer felsefeleri ile büyü, batınî bilgi, Skolas-tik felsefe ile din adamlarının yazdıkları eserler arasında; Hıristiyanlık ve dinsel vahiyler ile felsefe dünyası arasında bağlar kurmuştur (bunları uzlaştırmaya çalışmıştır). Pico ile birlikte birçok hümanist bu çok çeşitliliğin tek bir kaynaktan; söylemde birleştiğini kabul etmişlerdir. /Sonuçta / “Başlangıca dönüş” (“Return to Origins”) terimi; insan neslinin miraslarını mutlu edecek bir dinsel barışa dönüş böylece de dinsel nefretlere, hoşgörüsüzlüğe son vermek olarak tanımlanmıştır. Daha sonra, 16. y. yılın ilk yarısında dinsel hoşgörü kavramı, çağdaş ve etkili bir biçimde büyük Alman hümanisti Desiderius Erasmus (1466–1536) ile İngiliz Thomas More (1478–1535) tarafından (özellikle More’un ünlü ‘Utopia’ (1516) adlı eserinde) ele alınmıştır.

Bilim

Rönesans hümanizminin, modern bilimin doğuşunu hazırlayan şartlardan biri olduğu kabul edilir. 'Eski Çağa dönüş' olgusu, yüzyıllar boyu ihmal edilmiş olan, Pitagor'cuların (Pythagoreans) güneşin merkez olduğunu kabul eden felsefeleri, Archimedes, Hippocrates ve diğer Yunanlı fizikçilerin eserlerinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Hümanistlerin yeniden canlılık kazandırdığı Platonizm ve Pythagorizm'den Leonardo, Copernicus ve Galileo etkilenmişler; doğa matematik diliyle ifade edilmiş ve sonuçta doğayı anlamak için matematiğin dilini öğrenmek gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde deneylerle 'doğanın kitabının' sorgulanması ve Aristoteles'in yapıtlarının gözü kapalı bir şekilde izlenmemesi gerektiğine inanılmıştır ki, bu durum Aristoteles'in otoritesine duyulan güveni sarsmış -zayıflatmış- tır. Başka bir deyişle, insan artık, içinde yaşadığı doğayı; doğanın insanoğluna sağladığı araçlarla sorgulama, onu bu yolla anlayabilme ve kontrolü altına alma inancına -güvenine- sahip olmaya başlamıştır.

Tüm bu sonuçlar hümanistlerin eserlerinin katkısıyla ortaya çıkmıştır. Ockham, Buridan, Sakson'yalı Albert, Nicholas ve diğer 14. y. yıl Skolastik düşünürleri, Aristoteles'in fiziğinin bazı noktalarına karşı eleştiri getirmişler (bugün bu eleştiriler modern fiziğin habercisi olarak kabul edilir) ve bu nedenle de Ortaçağ'daki Aristotelesçiliğin modern bilimin dayanağı -otoritesi- olması önlenmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Aristotelesçiliğe karşı başlayan bu eleştiriler hümanizmi ortaya çıkarmıştır. Hümanistler bu nedenle Aristotelesçilik ile bilim arasında bir bağ kurmadılar tersine, onlar geleneksel Aristoteles felsefesini savunanlara karşı kesin bir tavır aldılar.

16. Y. Yılda Mantık biliminde Aristoteles'in otorite olduğu kabul edilmekle birlikte, mantık ile ilgili düşünceleri de eleştirildi. İtalyan Mario Nizolio (1498-1576), Fransız Peter Ramus (1515-1572), İspanyol Luis Vives (1492-1540), Alman Rudolf Agricola (1442-1485) Aristoteles mantığını, biçimci ve yapay olduğunu ileri sürerek eleştirdiler; onlara göre mantık, doğal yaşamda duyulan ihtiyaçları gideren ve anlaşmayı sağlayacak orta -vasat- bir dil olmalıdır.

"Hümanizm" aşağıdaki doktrinlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır:

1) *Komünizm*, Kapitalist toplum hayatı ve üretim araçlarının tek elde toplanması -özel mülkiyet- sonucunda ortaya çıkan insanın kendisine yabancılaşması olgusuna son vermeyi amaçlayan bir öğretilerdir.

2) *Pragmatizm* (faydacılık), İnsan merkezli bir felsefedir; Protagoras'ın "her şeyin ölçüsü insandır" düşüncesinden hareket eder.

3) *Personalizm* (*Spiritüalizm*), Bu doktrin, insanın değişmez doğruları düşünebilme -tasarlama- veya genelde aşkın -fiziküstü- alanla ilişki kurabilme yetisi olduğunu kabul eder.

4) *Existansializm* (*Varoluşçuluk*), Bu doktrin ise insanın öznel evreninden başka bir evren kabul etmez.

Bibliyografya

Cassirer, Ernst, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig and Berlin, 1927. Translated by Mario Domandi as *Individual and Cosmos in Renaissance Philosophy* New York, 1963.

Garrin, Eugenio, *L'umanesimo italiano*, Bari, 1952.

———. Garin Eugenio, *Medioevo e rinascimento*. Bari, 1954.

———. Garin, Eugenio, *La cultura filosofica del rinascimento italiani*. Florenc, 1961.

Toffanin, G., *Storia dell'umanesimo*, 3 vols. Bologna, 1950.

Jaeger, Werner, *Humanism and Theology*. Milwaukee, Wis., 1943. *Personalism as humanism*.

Maritain, Jacques, *Humanisme integral*. Paris, 1936. *Personalism as humanism*.

Marx, Karl, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, translated by Martin Milligan. Moscow and London, 1959. Part III. *Communism as humanism*.

Sartre, Jean-Paul, *L'Existentialisme est un humanisme*. Paris, 1946. *Existentialism as humanism*.

Schiller, F.C.S., *Humanism*. London, 1903. *Pragmatism as humanism*.

Schiller, F.C.S., *Studies in Humanism*. London. 1907. *Pragmatism as humanism*.